

БЕОГРАД — УСПОМЕНА НА ЈЕДНО ЛЕТО

После капитулације краљевине вратио сам се у Београд. Распоређен сам на партијски рад као члан Месног комитета КПЈ у Београду.

Првих дана окупације владало је неко чудно, необично затишје. Немци су тактизирали. Нису предузимали неке драстичније мере против комуниста. Чинило се као да је и београдска полиција заборавила на нас. Било је јасно о чему се радило. Партија је упозорава-ла на крајњу будност. Удар и масовни напад на нас могао је отпочети свакога часа.

То затишје трајало је до наших првих акција.

У међувремену, Партија је вршила интензивне припреме, прегруписавала своје снаге. Спремала се за одлучујућу борбу на живот и смрт. У граду су стваране мање војне формације и ударне групе. Набављано је оружје, сакупљан санитарски материјал, симпатизери и пријатељи давали су новчане прилоге. Ваља напоменути да је одзив грађана био необично велики. Било је чак и имућних људи који су нам давали револвере, муницију и знатна новчана средства. Одуком Партије велики број кадрова из београдске организације упућен је у унутрашњост за припремање устанка.

Наше прве акције деловале су као сигнал за узбуну.

Показало се да је понашање окупатора и полиције било срачунато на то да умањи нашу будност. То је било затишје пред велику буру што се проломиле као већ закаснили одговор на игру коју смо ми отворили нашим првим акцијама. Гестапо и београдска полиција кидисали су свом снагом на комунисте.

Нису нас изненадили.

У борбу смо улазили и даље тактички, постепено на широком плану по већ унапред утврђеним методама.

У првом налету пао је релативно мали број другова.

Већ 18. јуна изјутра, наши активисти напали су и ножевима изболи немачког официра Јураја Кутњака. Када је стигла полиција нашала га је онесвешћеног. Извршиоци напада били су већ ван домаћаја Абвера, Гестапоа и специјалне полиције.

Седмог јула запуцале су прве пушке партизанских одреда у Белој Цркви.

Иако је то било прилично далеко, њихов одјек стигао је још истог дана у Београд. Знало се и ко је пуцао и ко је погубен.

Почео је устанак. Почео је обрачун. „Свак ће своје да окаје грехе“, правили су се вицеви. Спремање за борбу се продужавало.

Тих дана, ван наше земље, беснео је рат.

Немци су са свих страна пребацивали своје снаге на источни фронт и надирали свом силом. Јединице Црвене армије повлачиле су се све дубље према истоку. Било нам је то нејасно и веома нас забрињавало.

Ново време и *Обнова* свакодневно су објављивали фантастичне вести са Источног фронта.

Радио-станица чинила је то исто.

Читајући новине и слушајући емисије, добијао се утисак да фашистичке јединице наступају тријумфално, тако рећи без отпора.

Београдска штампа и радио постали су већ несносни трубећи о великим немачким победама. Сваки дан су објављивали вести о заузимању нових села и

градова, о освајању широких подручја. Комунисти из Београда као и остали комунисти наше земље нису веровали немачким вестима.

Нисмо хтели.

Били смо свесни да у то не смемо веровати.

Неверовати значило је борити се. Веровати — значило би положити оружје, помирити се са судбином.

Но, и поред тога што нисмо веровали, немачка хваласања су нас дражила. Досађивала су нам, јер смо осећали да су такве вести почеле деморалишући да делују на неке наше даље симпатизере и пријатеље. Постало је јасно, да више није довољно само препоручивати грађанима да не читају такву штампу. Окупаторска власт је већ забранила свако слушање радија, пошто се плашила да људи неће слушати немачке „зендере“.

Иако се тираж београдских листова смањивао, наметала се потреба директне борбе против дезинформација које су сејали *Ново време* и *Обнова*.

Негде првих дана јула Месни комитет дао је одлуку да се приђе организованом уништавању београдске окупаторске штампе. Тај задатак преузео је да организује Савез комунистичке омладине Југославије.

Почело се са припремама.

Прво се разговарало са продавцима новина. Велики број њих се одмах придружио нашој акцији и престао да растура *Ново време* и *Обнову*. Неки су и даље продавали, изговарајући се да то морају да чине, да се налазе на списковима, да их позивају и присиљавају.

Већ 12. јула скојевци су код Караборбеговог парка неке од њих пресрели, отели им све што су носили и спалили.

Било је још неколико сличних акција, после којих је и онај део продаваца који је наставио са растурањем, престао да извикује наслове првих страна који су говорили о немачким походима, то што је нама највише сметало.

Скојевци су на свом терену пратили има ли још таквих продаваца и који су то који извикују наслове.

Поново се прешло на разговоре и убеђивања. Ако и то не би помогло, за-

претило би се. Неки су од њих и премаћивани.

Наше мере према продавцима нису остале без утицаја. Они су отада брже разносили новине и давали их само онима који би сами затражили. Тихо се губила јутарња и вечерња вика продаваца новина по београдским улицама.

По киосцима, махом инвалиди из прошлих ратова продавали су мирно и несметано.

Одсуство галаме иначе гласних и ужурбаних узвикивања и њихов све мањи број на шалтерима *Новог времена* и *Обнове* морао је пасти у очи властима.

Гестапо и Недићева полиција почели су да предузимају мере.

Позивали су их, претили им и присиљавали их. Узалуд.

Највећи број листова растурао се преко продаваца по киосцима. Скојевци су организовали директан напад на њих. За сваки киоск одређена је група која је имала задатак да спали сваки број *Новог времена* и *Обнове*. Направљен је посебан план акције за сваку продавницу.

Акционе групе су сачињавале по пет-шест омладинаца и омладинки. Двоје од њих пришли би да купе новине. Док би их продавац послуживао они би зграбили целу гомилу и бацили их поред киоска. Други који би стајао поред њих полио би новине бензином и упалио. Остали, по угловима суседних улица, чували су стражу и притицали у помоћ, уколико се указала потреба.

Сви су били наоружани револверима.

Прва акција успела је потпуно. Тог недељног преподнева Београд је остао, такође, без новина.

Наша акција не само што је изненадила него је просто збунила и гестаповце и београдску полицију. По завршетку задатка омладинци су се разилазили кућама.

Нико није пао. Касније смо организовали још две исто тако успеле акције.

Полиција је почела предузимати мере. Већ у трећој акцији пали су нам неки омладинци. Ускоро, после акције примећивали смо како се агенти београдске полиције шуњају поред продав-

СТРЕЉАЊЕ 16 КОМУНИСТА И ЈЕВРЕЈА У БЕОГРАДУ

Београд, 17 јула (ДНБ)

Са меродавног места се саопштава:

И поред опомене, учињене тек пре два дана, и досадашњих строгих противмера, неодговорни комунистичко - јеврејски противнародни елементи покушали су ноћас да изврше дела саботаже на јавним постројењима на територији града Београда.

Због тога је данас стрељано 16 истакнутих комуниста и јевреја.

У случају понављања оваквих дела, приступиће се истим противмерама.

(Агенција Рудник)

Саопштење о стрељању 16 комуниста и Јевреја у Београду (Ново време од 18. јула 1941)

Avis sur l'exécution de 16 communistes et Juifs à Belgrade (Novo Vreme du 18 juillet 1941)

ница. Ми смо их скоро све познавали и знали смо зашто су ту. Упоредо с тим, а и раније, вођен је читав низ других крупних акција.

На све стране по Београду горели су немачки камиони, паљене гараже, убијани агенти и немачки официри, вршена широка саботажа у производњи.

Добијао се утисак да се читав родољубиви Београд дигао у борбу. У тој кампањи, другом половином јула за недељу дана упаљено је на београдским улицама 86 немачких камиона.

Сећам се једног поподнева: Гробљанском улицом пролазио је немачки камион натоварен сламом. Пиркао је ветар. Неко од активиста бацио је шибицу. Слама је букнула. Немац је и даље возио. Не знам зашто није стао. Што је камион брже јурио, то је ватра више беснела. Камион се претворио у праву бакљу. Пролазници су застајкивали и са задовољством се смешкали. Најзад, Шваба је стао. Изашао је из кола, извадио пиштољ и почео да пуца: лево, десно. Камион је и даље горео, запаљене бале, потхваћене реским ветром падале

су по коловозу и тротоару. Упалио се и асфалт. Почео је да смрди. Пролазници су журили осврћући се с осећањем гордости.

Тих су дана наши активисти пронашли главни подземни телефонски кабл који је везивао Београд са унутрашњошћу и пресекали га. Настала је трка. Унутрашњост је била отсечена. Тешко је било пронаћи где је диверзија извршена. Тек после неколико дана пронађен је шахт на сектору код Црвеног крста где је извршена акција.

У Масариковој улици бр. 3 била је велика гаража „Крајзлер“ у којој су Немци оправљали своје луксузне аутомобиле. Одлука о уништавању гаража у Београду захватила је и њу. У гаражи нисмо имали партијску хелију, али је било скојеваца и симпатизера. Међу скојевцима највреднији и најхрабрији био је Адолф Неквасил, шегрт стар 17 година, родом из Дарувара. Један наш друг који је добио задатак да организује акцију дао му је запаљиве пилуле. Адолф је узео да све остало сам организује.

Двадесет седмог јула Адолф се сам затворио у гаражу и поставио пилуле на упаљиву материју. Пожар је букнуо и захватио гаражу.

Адолф је и даље остајао унутра. Стигла је полиција и почела да лупа у врата. Младић није хтео да отвори. Бојао се да не угасе пожар. Жандарми и пожарници развалили су врата и упали у гаражу. Адолф је био сакривен. Кад је почело гашење он се извукао на улицу али су га агенти ухватили, одвели у логор на Бањици и 15. августа стрељали.

Тих дана упаљено је и складиште нафте и бензина које се налазило на Ташмајдану близу цркве св Марка. Складиште је било прилично велико. Ту је било на стотине наслаганих буради пуних нафте и бензина. Пожар је за трен ока захватио складиште и цео простор. Горела је и она земља натопљена нафтом и бензином око складишта. Прво су се упалила бурад која су лежала на земљи. Почела су да експлодирају пошто су била затворена настао је паклени ватромет. Срушила се цела гомила. Било је буради која су се извијала до 20 метара увис, горе се распукнула, а огромне завесе пламена су падале према земљи док су се друге дизале у облаке.

Немачки војници који су били ту и служили као осигурање дохватили су пушкомитраџезе и рафалима тукли бурад. Онда нисмо могли да схватимо зашто су то радили. Тек касније постало нам је јасно. Негде тих дана дошло је до експлозије у Смедереву. Детонације су трајале близу два сата. Тутњава је била страшна. Тресао се Београд. Људи затечени на улицама згледали су се ћутке.

Петог августа на путу за Панчево извршена је акција на немачког официра Курта Валдмана. Наши активисти изрешетали су га револверским мецима, али његова пратња успела је да га извуче и у несвесном стању однесе у Панчево.

Саботаже су вршене на све стране. Привреда је на махове била паралисана. Влада Илић, који је раније био направио уговор са Немцима о испоруци великих количина материјала за Хитле-

рову армију отпочео је са производњом најквалитетнијих штофова. Радници су брзо дознали за то и ступили у акцију. У одељењу за апретуру унели су неку киселину која је страшно зарала тканине. Неколико дана по изласку из апретуре штофови су се једноставно распадали. Настала је гужва. Екипе стручњака доведених из Немачке нису излазиле из фабрике. Претпостављали су, да је саботажа извођена у одељењу за фарбање. Настала су хапшења и испитивања. Тек касније, када су већ биле упропашћене хиљаде и хиљаде метара штофа установљено је место саботаже, али никога нису могли открити и ухапсити.

Осмог августа избила је ватра чак и у касарни Аутокоманде у Звечанској улици. Пожар је био тако страхан да је уништио целу зграду упркос интервенцији ватрогасаца и немачких војника. Тек што је огањ око касарне легао, истога дана, букнуо је нови. И то у немачкој школи „Апшвиц“ команде.

У Гарашаниновој улици бр. 47 налазила се столарска радионица „Глобус“ која је производила скупоцени намештај искључиво за окупатора. Скојевци Крста Бетковић и Иван Блажић подметнули су експлозив, упалили радионицу која је до темеља изгорела са огромном количином материјала и већ произведеног намештаја спремног за транспорт у Немачку. Већ сутрадан, 9. августа Београд је освануо излепљен антифашистичким плакатама које су позивале народ на борбу против окупатора и његових слугу, недићеваца.

Тих дана стигла је вест да су наши другови, затворени у казамату Митровице, провалили робијашницу и побегли. Та вест запрепастила је београдску полицију. Шта се све причало поводом овог бекства није лако описати. Оцењивали су, и то нису крили, да ће комунисти робијашни, који су побегли из Митровице, значити нови подстрек за борбу и акцију, да су они најопаснији и најбескомпромиснији. У полицији је настао лом. Сумњало се на све и свакога. Ми смо ликовали. Тих дана, све нам је некако ишло од руке.

Касније, Централни комитет и Врховни штаб почели су са издавањем билтена. Билтен је штампан у Београду. Излазио је редовно. Ми, комунисти, добијали смо га редовно. Пошто би прочитали давали смо га симпатизерима. У сваком броју билтен је доносио нове, охрабрујуће вести о акцијама партизана. Јављао је о формирању нових одреда, о нападу на немачке колоне, о запленивању оружја и муниције, о устанку у Црној Гори, Босни и Словенији, о борбама у Хрватској, о стварању народноослободилачких одбора, о активности тих одбора и помоћи које пружају партизанским одредима итд.

Билтен је јављао о акцијама у Војводини. Партизани су на пространим равницама Војводине палили и уништили читава подручја под зрелим житом.

„Ништа не сме пасти у руке окупатора што би му олакшало положај“, јављао је билтен.

Смрт фашизму — слобода народу! То је била парола коју смо први пут прочитали у билтену и кроз целу борбу је понављали, све до победоносног завршетка народноослободилачке борбе — револуције.

У једном броју билтена објављено је ослобођење Крупања и почетак стварања слободних територија. У следећем броју писало је да је на ослобођеној територији одржано саветовање партизанских команданата и политичких руководиоца.

ПК КПЈ за Србију одржавао је чврсте везе са партизанским одредима на свом подручју. Курир за везу са посавским партизанским одредом била је другарица Тадић. Првих дана септембра када се вратила са поштом из одреда, другарица Тадић испричала нам је сва узбуђена.

— Крајем августа и почетком септембра партизански одред припремио је напад на Крупањ. Ја сам стигла у штаб 29. августа. Пошту сам предала комесару одреда Влади Зечевићу. Рекао ми је да останем до сутра у подне. У подне ми је опет рекао да причекам још ову ноћ, можда ћу имати шта да причам кад се вратим у Београд.

Ја сам га запитала да ли се можда ради о нападу.

— Каквом нападу? Ми сваког дана вршимо нападе.

— Мислила сам о нападу на Крупањ.

— Чекај, па ћеш видети, другарице! Може одиста бити и неких напада. Али о њима се не говори пре времена.

Увече 1. септембра наређен је покрет према Крупању. Чете су придлазиле са свих страна. Ја сам се такође кретала са једном четом. Током ноћи Крупањ је био опседнут. Пред зору, негде око 3 часа, отпочео је напад. Развила се оштра борба. Ујутро, Немци су напустили варошицу, извукли се и побегли. Кад смо улазили у град пуцњи су допирали с лева, са пута који води према Ваљеву. У ослобођеној варошици партизани су остали опрезни, очекивао се и напад из ваздуха. Издато је наређење да се из града извуче све што би могло бити оштећено бомбардовањем. Војска је повучена. Задржан је само један вод за одржавање реда. Већина грађана такође је избегла.

Током преподнева два пута су наилазили немачки авиони и засипали Крупањ бомбама. Многе су куће порушене, многе оштећене. Изгинули су неки грађани који су остали у граду. Увече су сакупљени лешеве и однети у оближњу цркву. Поред лешева изгинулих грађана донети су оних четворице партизана који су погинули у борби за Крупањ. У цркви је било поређано 11 сандука. Требало је одржати помен изгинулим. Поред партизана било је још и народа. Неке жене су кукале на глас.

Ноћ.

У цркви, за опеваоницом појавио се партизан, свештеник Влада Зечевић и почео снажним гласом који је одјекивао кроз ноћ да чита упокојење.

Све се чинило необично, неочекивано, померено.

Једанаест мртвачких сандука.

Почасна десетина партизана

Мукла, налегла ноћ без месечине.

Људи који шапућу.

Жене које јецају.

Црква што одјекује.

Партизан који пева упокојење.

Када је завршено опело једна жена, чијег су мужа тога дана убили партизани као немачког шофера пришла је свештенику и замолила га да и њега опоју.

Свештеник — комесар је одговорио:

— Ја опајам тела својих другова, бораца и честитих грађана. Твој муж је служио Немцима и у борби против нас погинуо, нека га они и опоју. Носи га њима.

Ја сам све то слушала и гледала. Како је све било пуно неме страве.

Зар је таква револуција? Настављала сам да се питам и током сутрашњег дана.

Поп ми је некако друкчије изгледао, питала сам се, да ли може бити овакав поп. У цркви, он је изгледао чудно: шајкача, копоран, пиштољ, бомбе све је то било на њему, а пред њим отворено јеванђеље. Читао је. Певао. Необично је лепо певао молитве. Глас му је био јак и продоран.

Тако сам, другови, доживела ту једну ноћ у револуцији. И револуцију у тој једној ноћи. Те ноћи 2. августа 1941. у Крупњу су сахрањили 11 мртвих.

У Београду се одмах сазнало за све и препричавало и како су партизани ослободили Крупањ, и како су га Немци напустили и побегли. Ускоро се чуло и за ноћну службу у цркви и за све остало.

Реакција и четнички елементи тумачили су то као своју акцију, а Владу Зечевића називали својим човеком.

Међутим, није требало дуго чекати па да ти исти елементи почну проклињати Владу Зечевића и називати га најокорелијим зликовцем и комунистом.

Акције против саобраћајне мреже биле су свакодневне. Билтен је набрајао нападе на железнице, наводио места где су дизане у ваздух читаве композиције вагона пуних окупаторске војске.

Посавски партизански одред извршио је напад на један пароброд који је пловио Савом. Немци и жандарми који су се налазили на броду били су одмах ликвидирани. На броду су се нашли и неки трговци који су набављали намирнице за Немце. Њих је снашла иста судбина.

Кад су приспели у Београд путници који су били на броду нису престајали да причају како су се партизани коректно и више него коректно понели према њима и како су само три трговца, који су устали у заштиту Немаца, принуђени да заједно са хитлеровцима напусте брод.

Ускоро затим уследила је акција Радивоја Јовановића-Брадоње, који је са својим одредом напао на железничку станицу Лајковац. О тим и другим акцијама брујало је оних дана по Београду.

Једне вечери партизански одреди закуцали су, такође, на врата самог града. Извршили су акцију на железничку пругу испод Авале, код села Бели Поток. Порušили су неке пропусте и прекинули саобраћај. То су били Космајци.

Београдска реакција била је као покисла.

Једини извори из којих су се Београђани тих дана могли тачно обавестити како о приликама у земљи тако и о стању на фронтима били су комунисти. Људи су с њима врло радо контактирали и кад год им се указивала прилика разговарали са комунистима тражећи обавештења, нудећи услуге.

Углед комуниста нагло је растао.

„Они све знају!“.

Њима се веровало, а добијене вести преко њих нашироко су препричаване.

„Они све могу!“.

Ми нисмо били свемогући ни свезнајући. Вести са источног фронта биле су тешке. Спикер Радио-Београда, промукао баритон, саопштавао је редовно вести. Ређе се јављао и неки женски алт.

Баритон је редовно звучао некако тужно, невољно. Добијао се утисак да тај човек трпи, да је несрећан што мора и ове вечери да прочита извештај немачке команде са фронта.

Глас спикера поклапао се са садржином вести и употпуњавао оно тешко стање које је преживљавао Београд. Многима, иако га нису познавали, тај човек није био антипатичан. Неки су говорили да га познају, или да су чули да је добар човек а неки да је наш симпатизер. Он је радио свој посао, изгледа

САОПШТЕЊЕ

Велики заповедник у Србији саопштава

У селу Скела једна комунистичка банда пуцала је на немачки војни аутомобил

Утврђено је да су неки становници села били возачи и пуцалици ове банде.

Утврђено је да су сви становници села у могућности да неопанено узгуне обливачу српску мандаринску станицу.

Утврђено је да су сви становници села могли савршено неопанено да обавесте немачку војну возача о припреманој атентату. Они су у могућности нису користили и тиме су ставили на страну разборност.

СЕЛО СКЕЛА ЈЕ СПАЉИВАЊЕМ СРАВЊЕНО СА ЗЕМЉОМ

При томе је у појединим кућама експлодирала муниција и тиме је доказано савесништво становника села.

Они мушки становници села, чије је савесништво утврђено, стрељани су.

**ПЕДЕСЕТ КОМУНИСТА ОБЕШЕНО ЈЕ
НА ЛИЦУ МЕСТА.**

Плакат о спаљивању
села Скеле

L'affiche sur l'incendie
du village Skela

без воље, можда несрећан што је принуђен да се њим бави. Хтели смо да га лишимо тог посла. Спремала се акција на Радио-станицу. Очекивали смо да њена постројења ускоро полете у ваздух. Међутим, до те акције није дошло. Осујетили су нас и спречили.

Београдска радио-станица остала нам је ван домашаја. Неоштећена.

Баш тих дана, кад је пао Кијев и кад су Немци бесомучно грабили напред, један члан нашег Комитета обратио се секретару:

— Молим те, друже, можеш ли ми ти шта више рећи о томе да ли се зна какав је ово баво са Немцима да тако брзо напредују и освајају огромне територије Совјетског Савеза. Шта је с Црвеном армијом. Има ли и трунке истине у ономе што пише *Ново време* и *Обнова*?

Сећам се добро, секретар се замислио и почео да износи разлоге који су се њему чинили уверљиви и реални.

— Тешкоће су велике! — рекао је. — Коминтерна није још у могућности

да се у овим условима састане. Треба ипак очекивати да ће се ускоро састати, па када она продискутује и изанализира ситуацију, предузеће се свуда правилне мере и то ће уједно бити и крај рата.

Ми смо се погледали и сви у глас гракнули:

— Добро, али зашто се онда та Коминтерна већ не састане једном! Три месеца како траје рат против Совјетског Савеза.

Сложили смо се, ипак, да све зависи од скорог састанка Коминтерне. Веровали смо у то. Погинули бисмо за то своје уверење.

Било је потребно да поред брзих, летећих виђења, измена обавештења, инструкција и преношења директива у пролазу, одржавамо чешће и састанке Месног комитета.

Упркос великом броју симпатизера и пријатеља који су нам уступили своје станове за састанке није било лако организовати редовне састанке Комитета. Било је људи који су пристајали да нам дају своје станове али са великом зебњом и страхом. Тако смо једном приликом заказали састанак на Вождовцу код једног симпатизера столарског радника. Раније смо с њим утврдили тачно време и обавестили другове којим редом треба да улазе, неприметно, један по један у размаку.

Стигли смо прво нас двојица пред ту малу кућу од собе и кухиње, са баштом и двориштем. Док смо прилазили, приметили смо нашег домаћина како нервозно шета испред куће. Кад смо ступили у двориште он нам се приближи.

„Другови, не може ништа данас, не смем“.

Ми смо без речи прошли поред њега и ушли у кућу да се не бисмо задржавали у дворишту. Правилни смо се да нисмо чули ни разумели оно што нам је рекао. Ушао је за нама и он. Био је пренеражен.

— Другови! Ја не смем! Прекјуче је била блокада, побијено је толико људи. Бојим се. Може ко приметити.

У собици се налазио омањи сто. С једне стране клупа, с друге — две столице. Мој друг је сео на клупу. Изва-

дио револвер, ставио га испред себе и рекао домаћину.

— Узми ту столицу и седи!

Домаћин је извршио наређење. Тре-сао се као у грозници. Мој друг му је објаснио, да ми данас морамо одржати овај састанак и то овде и да не смемо људе задржавати на улици и објашњавати им да се он, домаћин, уплашио, препао и отказао. Рекао је да ће најбоље бити да они, упркос свему, убу неприметно како је договорено. И да је то једини начин да се све добро сврши за све. Даље је рекао домаћину да остане све време ту с нама, а буде ли покушао да изађе или да виче, да ће се пуцати.

Домаћин је после овог слегао раменима.

— Па добро, шта буде са вама, нека буде и са мном.

Другови су почели пристизати. Кад смо се сви скупили утврдили смо дневни ред и почели састанак.

Домаћин је сео и немо гледао. Онда поче да се врпољи док на једном поче:

— Другови, ја нисам члан Партије. Хоћу то да вам кажем, да знате.

— Знамо ми, одговори му мој друг и погледа остале.

— Ти не мораш да слушаш шта ми говоримо, седи ту и буди миран као што сам ти већ рекао.

После два сата састанак је завршен. Другови су по утврђеном реду излазили један по један.

Остали смо опет нас тројица.

— Видиш да се све добро свршило.

— Знам, али замислите, другови, да се нешто догодило.

— У реду сад. Ти ниси ништа чуо ни видео. А ако мислиш да јеси најбоље је да одмах све заборавиш. Немој да се превариш па да ма коме и ма када ништа о свему томе кажеш, све док траје ова борба, док не извршимо револуцију и не освојимо власт. Знај да би то била издаја. Ми ти је не бисмо опростили. Јеси ли разумео?!

Домаћин је кроз плач понављао:

— Другови, погрешно сам, извињавам се, видим да сам погрешно. Сада ми је јасно да се овај састанак морао одржати. Немојте посумњати. Ја и моја

кућа стојимо вам на расположењу кад год вам буде потребна. Нећу жалити ништа. Ни себе, ни кућу, ни породицу. А што се тиче оне акције око паљења гараже на Новом гробљу коју сте одлучили да организујете, ето, ја ћу примити на себе да то извршим. Имам два друга који раде у гаражи. Можемо је уништити кад год то желите.

— Ти не смеш ићи у такву акцију. Не смеш да компромитујеш ни себе ни овај стан. Он је на погодном месту. И засад нам је потребан.

Рачунајте, другови, слободно на мене.

Поздравили смо се и отишли.

Ипак, неколико дана касније, обратили смо се нашем столару да би нам организовао израду кундака за пушке. Прихватио је задатак без поговора. Већ сутрадан нашли смо кочијаша који је био кандидат наше Партије. Дали смо му паре да купи пола метра дрва и да испод дрва постави 18 пушака са поломљеним кундацима.

Касно по подне одвезли су дрва са пушкама и све је истоварено у дворишту столареве радионице. Петнаест дана касније, дао нам је пушке са новим кундацима.

На железничкој станици у Београду, налазила су се, још у то време, читава брда пешадијског оружја бивше југословенске војске. Потпуно новим пушкама Немци су поломили само кундаке и спремили да их као старо гвожђе транспортују у Рајх. Скојевци су открили то складиште и организовали „крађу“ пушака. У једној акцији учествовао је и наш столар. У тренутку кад је било све утоварено и кад су кола требала да крену, појавио се, на несрећу, један немачки војник и наредио да се кола потерају у полицију.

Није се имало куда. Кочијаш је морао поступити по наређењу. Пошли су према излазу теретне железничке станице, преко пута Караборбеве улице. На капији, као увек, гужва. Пуно кола. Пуно људи. Кочијаш је мирно возио. За колима је ишао столар, а за њим Немац са упереном пушком.

У гужви, на самој капији, столар се муњевито окренуо и снажно ударио

Немца песницом у вилицу. Пушка је тандркнула. Војник је пао као покошен, кочијаш је снажно потерао напред. Двојица немачких војника који су стајали педесетак метара улево, испред магацина, припуцали су. Један је погодио левог коња. Кола су стала. Столар и кочијаш су јурнули међу пролазнике и изгубили се у маси. После тог инцидента више се није могло прићи брду пушака на железничкој станици.

Поред пушака, тамо на станици, лежале су наслагане камаре, огромне количине свих врста муниције.

Партијска организација у Савамали одлучила је да ту муницију уништи. Примео се да тај задатак изврши друг Владислав Николић. У то је време радио као трошарински службеник на станици. Био је једини члан Партије међу трошаринцима. У униформи, кретао се свуда слободно. Окупаторски војници нису сумњали у људе са униформама. Влада је ову околност умео да искористи. Набавио је два килограма експлозива. Запаковао га и ставио у ташну. Поред експлозива ставио је флашу бензина. Све је то требало поставити на највећу гомилу муниције. Проблем је био како упалити фитиљ постављен на експлозив. Нађено је решење.

Један наш друг, инжењер, не сећам му се више имена, али знам да је радио у фабрици шећера на Чукарици, правно је неке колачиће који су се сами палили и изазивали пожар када би се оставили на ваздуху. Ту смо запаљиву масу чували у епруветама херметички затвореним.

Влада је тог јутра 24. јула отишао на службу, са „нахраћеном“ ташном. Договорили смо се да се врати кући чим постави ташну.

Нас двојица смо чекали у његовом стану у Црногорској улици бр. 2. Чекали смо сваког часа да отпочне експлозија. Очекивали смо да ће детонација бити слична оној у Смедереву. Упорно смо чекали. Експлозија је каснила.

стигао је Влада.

— Шта се десило? — Упитали смо га.

— Не знам шта је — све сам урадио шта је требало. Ставио сам ташну

на највећу гомилу и отишао. Не знам зашто није експлодирала. Идем да видим.

Влада се изгуби. Ми смо остали и даље чекали. Прошло је око 20 минута. Тишина. На једном је загрмело. Очекивали смо да ће се експлозија наставити, раширити по целој станици и захватити сву мунисију као у Смедереву. Али после оне прве експлозије настало је неко лако пуцкарање. Оно је трајало неко време. Затим тишина. Експлозија више није било.

Опет се појавио Влада.

— Шта је, бре, ово се нешто слабо чује!

Не знам — рече очајно. Изгледа да сам рђаво поставио; уместо на артиљеријску мунисију оставио сам је на пушчану. Оно пуцкарање мора да је било од пушчаних метака. Завело ме је што је то била највећа гомила.

То се збило 24. јула.

Са том акцијом се више није могло покушавати. Немци су одмах блокирали цели станични простор. Ни трошаринци нису могли прићи ближе мунисији.

На све стране, по целом Београду текао је процес непрекидних акција. Убијани су немачки официри и агенти, паљени камиони и друга возила, кидане телефонске везе и инсталације, паљене гараже и друга слагалишта ратног материјала, растурани антифашистички леци, писане паролe по зидовима кућа.

Акције су биле узеле толиког маха да су у њима учествовале хиљаде наших активиста. Немце и београдску полицију дражиле су и чиниле смешним и немоћним нарочито оне бројне ситне акције, на сваком кораку, што су понекад изводили београдски малишани, деца основне школе, понети примером своје старије браће.

Тешко је сада наћи одговарајуће речи, изразити оно невиђено одушевљење са којима је омладина ишла у акције. Сви су хтели да се боре, да допринесе борби. Било је акција које су извођене без нашег знања.

Наши активисти били су снабдевени само упаљивим пилулама које су давали омладинцима упућујући их како да их

употребе. Деца су их понекад добијала, на овај или онај начин, од скојеваца, и вешто их постављали тамо где је требало изазвати пожар.

Најчешће су паљени камиони. Стављали су пилуле на гуме немачких возила паркираних у дугим колонама по београдским улицама. Тек што би их у пролазу поставили, оне би се ужариле и зариле у гуме. Деца би брзо замекла за угао и озарена гледала како би плаћуо камион. Групе швапских војника покушавале су да изгурају камионе из колоне како се пожар не би пренео и на остале.

Наше акције текле су наизменично скоро сваки дан.

Борба се све више разгоревала. Акција на гараже била је при крају. Изгореле су скоро све и у њима ко зна колико стотина немачких аутомобила и другог материјала.

Хитлеровци су отад могли делимично и споро да врше поправке својих возила само захваљујући покретним гаражама које су вукли са собом.

Остала је једна још неликвидирана гаража. Водили смо је у евиденцији. То је била гаража „Форда“ у Гробљанској улици. Донета је одлука да и њу треба уништити.

Градски комитет инсистирао је да се уништи та гаража јер је била препуна возила. Задатак је добила партијска организација која је деловала на подручју Новог гробља.

Нашао сам секретара те организације друга Диклића, металског радника и упознао га са директивом коју је радосно примио обећавши да ће да је одмах оствари.

Време је текло, пролазио дан за даном, а гаража је радила. Поново сам се састао са Диклићем. Он ми је рекао да су Немци предузели све мере и устројили обезбеђење, јер им је стало да сачувају бар ту гаражу. Разговарао је, каже са друговима који раде тамо, они су му рекли да је контрола Немаца таква да је засад тешко да се ништа предузме.

Продужили смо рок. Поново смо се нашли. Рекао ми је да су у међувре-

мену неколико пута покушавали, да су ти покушаји остали неоткривени, али и без резултата.

Градски комитет је одлучио да на лицу места извиди ситуацију. Речено ми је да Покрајински комитет тражи неодложно уништење ове гараже. Поново смо се нашли са Диклићем.

Договорили смо се да предвече одемо у гаражу. Тамо ће нас чекати два друга и са њима ћемо заједно погледати и видети шта се све може учинити.

Још се није било смркло кад смо стигли. Два друга са којима је био уговорен састанак завршавали су оправку неког немачког возила за које је речено да мора бити оспособљено до сутра. Један од њих сачекао нас је пред гаражом и брзо увео унутра. Немци те ноћи нису долазили у гаражу. Веровали су у ефикасност свог полицијског часа. Дању су контролисали ко ту долази и шта се све ради у гаражи. Гаража је била крцата возилима. Било их је преко стотине. Прошли смо крај њих и изашли у дну на врата која су водила лево у двориште. Тамо је, поред зграде, лежала, постављена на два бетонска прага, велика, вагонска цистерна пуна бензина. Свуда околу, у пречнику од двадесетак метара, расут је ситан, замашћен, голи песак, натопљен нафтом и бензином. Ту је све интензивно мирисало на нафту. Околу су се хаотично дизала брада гвожђурије и другог материјала.

Ова гаража је чинила велике услуге Немцима, зато је морала бити уништена.

Вратили смо се у халу и продискутовали о детаљима акције. Учинило нам се да ће бити најсигурније ако се оријентишемо према цистерни с бензином. Цистерна се могла отворати. То је било довољно да направимо план.

Решење је врло једноставно, и одмах смо се сви сложили: узети канап од два до три метра, један крај ће се гурнути и замочити у цистерну а други поставити у песак, затим запалити свећицу и забости у песак. Када свећица догори до масног песка, све ће планути и пожар ће се преко канапа пренети у цистерну. Да би ствар била сигурнија,

договорили смо се да свећу треба ставити под неку шупљу конзерву како се не би са стране приметно пламен.

Сматрали смо да је све битно предвиђено и да се у току наредних дана може прећи на извршење акције.

Поздравили смо се и отишли. Другови су нас на расстанку уверавали да ће ускоро гаражу претворити у крематоријум. Пошто је близу гробље! Смејали су се. Уз пут, враћајући се, разговарали смо Диклић и ја о томе како ови младићи делују некако уверљиво и сложили смо се да нам неће гаража измаћи.

— Ово су скојевци — говорио је Диклић, и штета је што се одмах нисмо на њих оријентисали. Имамо ту и неких чланова партије, али ја сам прво говорио са једним старијим другом, а он је, ето, петљао, није смео да се повери људима, а сам није могао да учини шта је требало. Да је рекао овој двојници, они би гаражу, какви су, запалили и усред дана. Треба обавестити Месни комитет да ће акција бити брзо изведена и да ће задатак ових неколико дана бити извршен — завршио је Диклић.

Растали смо се. Ја сам морао те вечери да се видим са другом Мршом. Нашао сам га и испричао му одакле долазим.

— Добро је уколико ниси све упропастио, додао је он озбиљно. — Зар ниси могао претпоставити да гестаповци пазе на гаражу.

— Мислим да ће све бити у реду!

— То ћемо још видети. Ако је шта примећено, ноћас ће похватати ону двојицу скојеваца, али, продужи он, шта да сад саопштим Покрајинском комитету? Они се већ жале на нашу спорост.

— Мислим да се може са сигурношћу очекивати акција наредних три-четири дана — разуме се, уколико се ноћас ништа не деси скојевцима.

Он се морао видети са Цаном, па оде према Каленића пијаци. Враћао сам се сам и размишљао, је ли могуће оно што Мрша каже? Ако би их похватали, сигуран сам да би их стрељали. Нисам могао да се ослободим те мисли. Да ли смо вечерас упропастили целу акцију?

Још раније, добио сам задатак да сутрадан присуствујем партијском састанку једне хелије у Космајској улици.

Провео сам ноћ мислећи на гаражу и скојевце.

Изјутра сам право отишао код једног трговца на Сави, чини ми се да се звао Целебдић. Био ми је раније обећао неки већи прилог. Задржао сам се дуже у разговору с њим. У засебној собици поред дућана заједно смо доручковали. Затим ми је дао 65 хиљада динара и обећао да ће још сакупити, од неких трговаца.

Током дана се ништа значајно није десило. Предвече сам отишао на састанак у Космајску улицу, а после „кући“, недалеко од савског моста у Црногорској улици.

Другарица, наш симпатизер, код које сам становао, одлазила је рано на пијаци да би што купила. Најчешће се враћала без ичега. Пијаци су биле потпуно празне. Ништа се није могло купити. Сељаци нити су долазили у град нити се продавало по пиљарницама.

Свакодневно су колоне грађана, махом жене и деца, одлазили са корпама и џаковима у села да би што купили за храну. Сељаци нису хтели да продају за новац.

Знало се да немачке паре не вреде ништа, да су обичан папир што их они по вољи штампају. Говорило се како Швабе у камионима носе машине и на улицама штампају паре.

И тог јутра, празна цегера, тек што је ушла у нашу собу, жена је почела да прича шта је чула на пијаци. Говорила је да цео Београд прича како је ноћас упаљена нека гаража код Новог гробља, да су изгореле хиљаде немачких камиона, вагони нафте и бензина, да су Немци блокирали читав крај и починили страшне злочине, причају, вели она, да су бацали децу са трећег спрата кроз прозоре и низ степенице.

То је било 16. јула. Те ноћи Немци су направили прву тоталну блокаду читавог једног краја, упадали у станове, детаљно претраживали, одводили „сумњиве“ и вршили масовну одмазду, овог пута не само над Јеврејима и таоцима, него над целокупним становништвом.

Око подне, ни Диклић ни ја нисмо могли издржати, а да у пролазу гробљанском улицом не погледамо како изгледа гаража. Тамо где је јуче била гаража, штрчали су само опаљени зидови и велики број олупина немачких возила. Цистерна је зјапила расцепљена и разнета експлозијом.

После ове акције Немци су померили почетак полицијског часа од 8 на 7.

Био је јули. Сунце је још увелико грејало, а београдске улице биле су већ празне, без људи.

Могло се видети како немачки војници у групама по три-четири иду улицом и пуцају из шмајсера. Ретко се тих дана могао видети усамљени немачки војник или официр. Наши су активисти вребали упорно такве и редовно их ликвидирали.

Чланови Партије мање-више били су наоружани, носили пиштоље да би у случају хапшења на улици или ма где могли да се бране.

Сећам се, једног поподнева на Теразијама. Испред кафане „Атина“ ишли су наша два друга. Један је носио пиштољ у џепу од панталона. Држећи прст на окидачу, вероватно га је нехотице повукао. Пиштољ је изненада опалио. Зрно је ударило у асфалт, одбило се, звркнуло и некуда нестало. Његов друг, снашавши се одмах, почео је да виче и показује руком на прозоре другог спрата изнад кафане. Одмах су се створила два жандарма. Један је утрчао у зграду. Други је растеривао људе, мада ником од пролазника није падало на крај памети да се ту задржава. Двојица активиста су нестала међу пролазницима. Један је спретно заклањао рупу и изгоретину на панталонама.

Наше су акције текле наизменично, скоро сваки дан. Немачке одмазде, стрељања појединаца и читавих група нису нас застрашивале. Обрнуто, изазивали су отпор и гнев. Борба се све више разгоревала.

Гестапо и београдска полиција одлучили су да организују концентрациони логор. Сместили су га на Бањици. Рачунали су да ће масовним интернирањима спречити даље акције. Хиљаде

наших људи ускоро су одведени у тај логор. Многи су мучени. Многи стрељани.

За првог управника логора постављен је злогласни агент београдске полиције Вујковић. Тек што је Вујковић преузео нову дужност, једна група наших активиста сачекала га је на улици код топовских шупа и тешко ранила у главу.

Разговарали смо са друговима који су учествовали у нападу на Вујковића и питали их како им је умакао и како га нису дотукли. Младић који је пуцао рекао нам је да је сигурно могао тог гада докусурити, али се бојао да не погоди неког од оне двојице који су се налазили поред њега. „Никаква штета! То су његови помоћници. Гадови и издајници као и он“! Младићу су занграле виличне кости.

„Било ми жао, мислио сам да су обични људи; нисам знао“.

Били смо још у понечем наивни и сентиментални.

На Карабурми је живела једна Швабица, која је од првих дана окупације била у служби Гестапоа. Потказивала је наше другове и другарице који су радили у фабрици Владе Илића. Немци су их хватали и одводили у логор. Рејонски комитет донео је одлуку да ту жену треба ликвидирати. Задатак је преузео један средњошколац чијег имена не могу да се сетим. Носио је наочаре. Наоружали смо га пиштољем добијеним од једног велетрговца са Саве који се, чини ми се, звао Здравковић. Омладинца је сачекао ту жену на пијаци. Била је недеља и пуно света. Било је, дабоме, гестаповача и домаћих агента. Угледавши потказивачицу, пришао јој је мирно и сву изрешетао. Затим се окренуо и пробио кроз масу која се склањала правећи му пролаз. Полиција је била немоћна. У акцијама извођеним у Београду узимали су непосредно учешћа и наши највиши руководиоци, најодговорнији људи Партије и покрета. Тако је дошао и до хапшења друга Марка.

Чињеница да се полиција дочепала друга Марка деловала је на све нас као гром из ведра неба.

Речено нам је да о овоме не треба нигде ван комитета говорити, јер би тако Немци могли можда дознати кога су ухватили.

Београдски комунисти који су то знали преживљавали су хапшење друга Марка као највећи удар. Кад бисмо се негде састали, само бисмо се немо погледали као да се свако ћутке питао зна ли и његов друг за оно, оно о чему нећемо говорити јер не треба, али о чему не престајемо да мислимо с горчином и болом.

Каква су наша осећања била тада, то не могу ни покушати да опишем. Знао да је то био најтежи тренутак за нас комунисте који смо то знали, не само тада него кроз целу народноослободилачку борбу.

Сећам се сусрета са другарицом Цаном Бабовић. Чим ми се приближила, запитала ме је:

„Јеси ли чуо?“ Окренула је главу на другу страну да сакрије очи пуне суза.

Покрајински комитет за Србију донео је одлуку да се друг Марко мора спасавати по сваку цену. Сам Покрајински комитет је непосредно организовао отмицу друга Марка. Другарица Цана је организовала припрему.

У ово време био сам секретар рејонског комитета за Карабурму. Питали су ме каквим оружјем располажемо. Одговорио сам да поред оних које ми носимо, имамо још неколико пиштоља и две пушке. Те две пушке налазиле су се код партијске хелије Панчевачки рит. Резервне пиштоље чували смо на обали Дунава, код Вилиних вода, где је сада фабрика „Дуга“. Ту је постојала нека радионица за прераду коже, чији је власник био један наш члан. Звали смо га Лала. Видео сам га у Петој офанзиви, мислим да је жив. Носилац је „Споменице“.

Уступили смо два пиштоља друговима који су изводили акцију. У осигурању акције учествовао је један члан нашег комитета. Био је грађевински радник.

Акција је добро организована и све се срећно свршило.

Друг Марко је ослобођен.

Тек што је спасен из затворског одељења болнице, док се још налазио у првом склоништу, друг Марко је упутио писмо Покрајинском комитету у коме је тражио да се једном од одреда у Србији хитно пошаље 45 хиљада динара по куриру који треба да пренесе и директиве које су стајале у писму. Сетам се, то ми је писмо показала другарица Цана: „Наш Лека“! — Била је срећна.

После отмице друга Марка постало је јасно и Гестапоу и београдској полицији да смо их надмудрили и да су испустили из руку значајнију личност. Али, било је касно.

У акцији за ослобођење друга Марка погинуо је један жандарм. Видећи да је омрзнут од народа, Недић је уз помоћ Немаца хтео да искористи овај случај и да од немачког слуге направи напредног мученика. Објављен је дан националне жалости за изгубљеним жандармом. Наредено је истицање црних застави, затварање дућана.

Народ је од свега овога направио нову пошалицу.

Пету колону и поред свега онога што су предузимали обузела је неизвесност. Упркос немачким успесима и победама, приче о партизанима, које су се неодољиво шириле, утеривале су им страх у кости.

Више су причали о партизанима они него ми.

Немци су почели отворено да приговарају Недићу да је немоћан, неефикасан. Прибегавали су истовремено новим и новим мерама застрашивања. Почели су са блокадама сваке ноћи.

Обично су вршили блокаду око два сата по поноћи. Док су агенти београдске полиције, страшно лупајући упадали у станове, дотле су немачки војници пуцали, јурили колима опустелим улицама и дизали језиву ноћну ларму.

Тих дана Београд је био пун илегалца. Дешавало се да неког затече полицијски час далеко од стана. Тада се журио најближем познанику, но како је током ноћи могло доћи до блокаде, требало је снабдети се полицијским пријавама. Како смо долазили до пријава?

Тих дана отпочео се колебати и један број полицијских агената. Неки су нам чак и чинили услуге. Један од њих је успео да нам донесе цео штос од неколико стотина полицијских пријава снабдених печатима централне пријавнице. Сваки од нас је имао једну у цепу и попуњавао је према месту где би се то вече затекао. Једног дана предвече, пролазио сам Дечанском улицом. На углу Нушићеве стајао је полицијски агент Торбица. Ишао сам другом страном улице и приметно сам га тек кад сам му се приближио. Неочекивано скинуо је шешир.

„Добро вече, господине.“

Чврсто сам стегао пиштољ у цепу и застао. Прилазио ми је. Готов сам, помислио сам. Морамо се обрачунати, севну ми кроз главу, јер сам знао да је Торбица пре рата био задужен да прати рад и активност синдиката. Свима нам је тада дозлогрдио. Мрзели смо га као скота.

Међутим, још ми се није сасвим ни приближио, а већ отпочео:

„Господине, претпостављам да се и ја налазим на листи оних које ви желите да ликвидирате. Ја сам хтео да вам кажем и да вас замолим, да обавестите ваше другове да ја нећу више да останем у полицији. Мени је јасно да се не ради више о борби против комуниста. Реч је о уништењу Срба. Ја сам Србин из Лике, па не бих хтео више да учествујем у овом страдању мога народа. Молим вас реците то вашим друговима, а можете још док сам овде рачунати на мене уколико вам буду потребне неке услуге. Ја ћу, иначе, отпутовати кући.“

Гледао сам га запрепашћено. Рекао сам му да ништа не брине. Он ми је пружио руку. Руковали смо се и разишли. Размишљао сам: дошли су дани када и они траже заштиту од нас. После рата рекли су ми да је Торбица отишао у партизане и да је погинуо. То нисам могао поверовати.

Случај Торбице није био усамљен. Било је и других агената и жандарма који су нам се почели придруживати и чинити разне услуге. Тако је члан нашег рејонског комитета за Карабурму другарица Митра Митровић успела да

придобије једног жандарма који јој је и омогућио бекство из затвора.

Немци су све више усавршавали систем застрашивања. Неко време били су уобичајили да у поподневним часовима, кад народ излази на улицу, изводе читаве ројеве авиона који су изводили акробације над градом. Штуке су језиво завијале обрнувајући се директно према улицама. Грађани су остајали неми и запрепашћени.

Блокирање појединих рејона Немци су усвојили као свој стални метод.

За случај блокирања мога стана направно сам нову легитимацију на име Симе Таслака из Фоче, чиновника Министарства за исхрану.

Тако је једне ноћи, некако убрзо после оне акције на немачке официре код Вуковог споменика блокада захватела и наш стан у Црногорској број 2. Тамо смо се налазили Владислав и ја. Око два часа после поноћи агенти су жестоко залупали и пробудили нас.

Расанивши се у трен, устао сам и отворио врата. Упала су тројица. „Легитимације“ раздрао се један. Показали смо им легитимације. Док су гледали легитимације, на улици су одјекнули пуцњи. Најзад ме један запита: „Јесте ли ви били код нас“? „Не разумем, где код вас“? „У полицији!“ „Нисам, никад нисам био у полицији. Испретурали су ствари, прелистали неке књиге и отишли. „Ала смо им подвалили!“ Смејао се Влада.

Из суседне куће извукли су двојицу стрпали у кола и одвукли са собом. Нисмо знали ко су ти људи. Знали смо да нису били комунисти са нашег терена. После смо утврдили да су то била два Јеврејина из Новог Сада.

Сутрадан о електричне стубове на Теразијама обесили су пет наших другова.

*

Кад је Гестапо усвојио блокирање и детаљне претресе кућа као систем, услови за опстанак илегалца знатно су отежани. Требало је сачувати кадрове за којима су интензивно трагали и Гестапо и београдска полиција, а истовремено обезбедити континуиран рад Пар-

тије у устанку којим је руководила. Списак другова за којима је полиција трагала по Београду био је врло велики.

Тих дана пао је у руке полиције Ратко Митровић „Шиља“, слабо се држао и тај се списак знатно проширио. Шиља је провалио и мене. Другови су ми препоручили да нађем неки стан на периферији, близу сеоског атара, како би се ноћу у случају блокаде могао лакше извући.

Разуме се, због потребе илегалног боравка у Београду, нисам могао узети стан на своје име. Покушао сам да то решим преко Владислава Николића код кога сам до тада становао.

Влада је нашао једну кућу на крајњој периферији Београда према Мокром Лугу. Не знам како се та улица звала. Кућа је била мала: два станчића од собе и кухиње. Мало двориште. Напред бунар. Одмах иза куће почињале су њиве кукуруза. Кућицу смо прозвали „Перивој“. Прво смо се уселили Влада и ја. Затим је дошао Милош Матијевић Мрша са својом другарицом.

Стан је заиста био на погодном месту, баш какав смо желели. Другови из Покрајинског комитета рекли су нам да га треба добро чувати: нека за њега зна што мањи број људи.

И поред тога упозорења, листа станара се проширивала. Било је ту много сусрета, много кратких састанака.

Прилике су захтевале да се тај стан широко користи не само за састанке и виђења, него и за преноћиште. Чинило нам се једно време да сви путеви воде у „Перивој“. Који пут би зановило и преданило по седам, осам па и девет другова.

Једне се вечери тако окупило у „Перивоју“ пуно нас. Другарица Цана и Вукица узеле су да спреме вечеру. Сећам се, правиле су палачинке. Смејали смо се и јели. Мрша се шалио. „Требали смо позвати и Вујковића на вечеру“.

У „Перивоју“ су долазили на преноћиште или свраћали другови: Марко, Цана, Иван Милутиновић и још пуно других.

Будући да су у „Перивоју“ долазили и руководиоци другови, Месни комитет

је донео одлуку да се стан што мање и обазривије користи. Направљена је листа ко може долазити у „Перивој“. „Перивој је престао да буде свратиште. Влада и ја остали смо и даље да станујемо у њему. Тако је то и остало до половине септембра. Ја сам осмог отпутовао у Санџак.

Ускоро затим, можда само десетак дана касније, једна блокада захватила је и „Перивој“. Упад полиције у „Перивој“ уследио је после хапшења Луке Шунке. Лука се слабо држао пред полицијом. „Перивој“ је проваљен. У стану су били Мрша и Владислав, Мршина другарица и Миле Радосављевић, члан Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију. Настала је пуцњава. Миле је искочио кроз прозор и умакао у ноћ. Немци су га габили и седам пута погодили у капут. Иако је капут био поцепан, једину озбиљну повреду добио је испод рамена на левој руци. Ту сам му рану видео касније, када је Миле дошао у Ужице. Остале другове гестаповци су похватали и после страховитих мучења у Главњачи убили.

„Перивој“ је тако престао да буде наша база. О њему је *Ново време* после нашироко писало.

Немачке јединице пролазиле су сваког дана београдским улицама ричући једну исту и сваком досадну песму. Као помахнитали, тукли су цокулама о београдске улице. Мислили су да нас тиме уверавају у своју дисциплиновану снагу и непобедивост.

Огроман број кућа оштећених бомбардовањем биле су склоне паду. Немци су били принуђени да те куће минирају да се не би саме срушиле. Ове су послове биле принуђене да раде колоне Јевреја које су Швабе спроводиле улицама на рад и с рада. Тако је по цео дан пуцало. Београдским улицама су одјекивале детонације.

Често је наша пуцњава на Немце или агенте београдске полиције остала заглашена снажним експлозијама мина. Општа атмосфера због свега тога била је невероватно мучна и напето тешка.

Нешто се важно мора десити 18. августа — упорно су понављали енглески

радио и цела енглеска штампа. „Слом немачког Рајха. Хитлер мора пропасти, запамтите 18. август“. Хиљаде пута поновљено тврђење да се нешто мора десити тог дана оставило је трага. Многи грађани су поверовали. Почело се јавно говорити да се нешто мора десити 18. августа. Те су приче биле непријатне гестаповцима, па дабоме и недићевској полицији. Свако ко би се задржавао на улици и ма о чему разговарао био је прогоњен.

То није било довољно.

Хитлеровци су прешли у контранапад на плану „психолошког ратовања“. Насупрот Енглезима истакли су своју паролу „Викторија“.

Ускоро је цела земља била прекривена паролама *V — Viktoria*. У надлештвима, на плакатама, поред Хитлерових слика, свуда је истакнута парола *V*.

На дан 18. августа Немци су снажно бомбардовали Лондон и повели жестоку офанзиву на свим фронтима.

Тако је у надмоћним нападима Немаца прошао 18. август. Друго се ништа значајно није десило. Код оних који су веровали у чуда наступила је извесна малаксалост. Поклоници лондонске избегличке владе остали су без адута, скоро празних шака.

Преостала им је још једино парола: „Чекати“. „Немце не треба за сада нападати“.

Четници су почели отворено да се противе партизанским акцијама и да их ометају где год су то могли.

Немци и Недићева полиција наставили су са својим чудовишним репресалијама, убијали су и палили на све стране. Као одмазду за акције Посавског партизанског одреда, спалили су село Скељу и поубијали велики број грађана. Преко штампе и радија стално су понављали да ће за сваког убијеног Немца убити сто Срба. Чинили су то. Убијали. Тешко је Србин бити! Настала је узречица што није завршавала том констатацијом. Додавало се обавезно: „Али и лепо!“. Споменуо сам другове обешене о електричне стубове на Теразијама.

ЗВАНИЧНО САОПШТЕЊЕ

Београд, 5 новембра

Са меродавног места се саопштава:

На оснису одређених вести којима су утврђени односи са одметницима водећих београдских масона и других плаћеника из Београда, наређено је хапшење у својству таоца великог броја лица у Београду.

Реч је притом у првом реду о претставницима политичке корупције, чије опште држање сноси део одговорности и за несрећу српског народа. Они јамче својим животима за безбедност у српском простору. Њихово хапшење доказује да су наређеним мерама погођени не само заведени сељак и радник, који се придружио побуњеницима, већ у првом реду потстрекачи овог злочиначког система и њихови политички пријатељи.

Квислиншки лист *Ново време* од 5. новембра 1941. донео је званично саопштење о хапшењу таоца у Београду

Le journal quisling *Novo Vreme* du 5 novembre 1941 a publié le communiqué officiel sur l'arrestation des otages, à Belgrade

Сећам се како је Београд био револтиран тога дана.

Мрки, пролазили су људи. Демонстрирали су ћутањем. Њихови погледи показивали су колико презиру Немце. Возио сам се трамвајем од Теразија, Александровом улицом према Липовом ладу. Нико у трамвају ни реч није проговорио. Кондуктер би ћутке застајао поред путника и без речи муком тражио паре за карте.

Два жандарма стајали су напред поред кочничара. Кондуктер је испред нас стао и погледом, као по споразуму, тражио новац за карте. Један жандарм се раздера: „Јеси ли мртав? Што не иштеш паре за карте“? Кондуктер дугим зачућеним погледом пређе преко жандарма и окрену главу на другу страну. „Тражим, тражим господине. Ево госпођа припрема новац“. Сви смо презриво погледали жандарме. На суседној станици жандарми су напустили трамвај. Наше гневне погледе који су се убадали у њих нису могли да поднесу.

„Жгадија прљава, не могу више да их видим!“ Гневно је протествовала једна старија жена.

Сви смо се окренули према њој. Срећли су се погледи људи који се нису познавали, но који су били јединствени у мржњи и нади.

Огромна већина Београђана подржавала је комунисте и радовала се њиховим подвизима.

Немцима, Недићу и његовој полицији било је јасно да утицај комуниста расте из дана у дан. Чим су тога постали свесни, започели су политичку акцију, не напуштајући да муче, стрељају и тероришу.

Њихова замисао била је да скупе што већи број потписа најугледнијих људи: политичара, друштвених и јавних радника, књижевника, научника и уметника, да са њиховим потписима издају прокламацију у којој би осудили покрет отпора, акцију комуниста.

Почела је хајка на људе. Текао је процес сакупљања потписа. Како Недићу тако и Немцима било је много стало до потписа Косте Пећанца. Изгледа и њему до њихове благонаклоности. Тек, одмах је пристао да потпише антикомунистички апел. Самим тим је постао и њихова застава у тој акцији.

Био је не мали број и других „виђених“ људи који су глатко давали потписе. О њима нећу да говорим. Хоћу о онима који су одбили да потпишу овај папир.

Бесумње да су људи који су онда, у оним условима и под онаквим притиском, одбили да учествују у тој акцији и да се потпишу били од велике моралне чврстине и вредности.

Министар просвете у Недићевој влади био је Јонић. Он је организовао ту акцију, њоме руководио, непосредно разговарао са појединцима приморavajuћи их свим средствима да је подрже.

Притисак који је вршен на Исидору Секулић био је карактеристичан. Пошто је одбила да се одазове на први општи позив, Јонић јој је упутио посебно писмо, па када је и то одбила, позвао је код себе у кабинет и почео да је уверава како је српство у опасности, како је народ необавештен и заведен, како данас треба више него икада помоћи народу, да то онда треба да уради као добра Српкиња итд.

Исидора Секулић је све то одлучно одбила и остала при своме.

Најзад је Јонић, отпуштајући Исидору, рекао нека добро размисли, да ће је он за који дан опет позвати.

У недељу пре подне зазвонио је телефон у Исидорином стану. Подигла је слушалицу. „Овде министар просвете Јонић, молим госпођу Секулић“.

— Госпођа Секулић није код куће! Одговорила је Исидора.

— Ах, ви сте то госпођо! Како то нисте код куће, кад вам препознајем глас?

— Господине Јонићу, уразумите се, ја за вас нисам код куће! Одговорила је Исидора и спустила слушалицу.

Јонић је одређеног дана позвао све оне који су дотле одбили да потпишу. Послужитељ министарства разносио је позиве по кућама и давао их узимајући потврду о пријему.

Одређеног дана, уз „најугледније“ људе који су већ дали свој потпис апелу, нашли су се у Јонићевом кабинету и они тврдоглави који то нису хтели да учине.

Жао ми је што ћу се огрешити о све оне који нису дали своје потписе јер не

располажем њиховим именима, али зна се да се тамо код Јонића није тога дана налазио, поред Исидоре Секулић још и књижевник Иво Андрић. Професор Београдског универзитета Милош Бурић био је дошао. Присутне су прозвали. Улазили су код министра. Он је тражио потписе. То је био ритуал.

Пре него што ће бити прозван један музичар, забринут за Бурићеву судбину у случају да остане код свога и не потпише апел, наговарао га је да се не шали главом, где може шут са рогатим итд.

— На тај ваш детињаст и тврдоглав начин неће се изићи на крај са великом немачком силом.

Професор Бурић је упорно одбијао. Прозван, музичар је ушао и потписао, па када је изишао поново се обратио Бурићу.

— Колега ја Вас поново молим, немојте срљати у пропаст, они Вам нелојалност неће опростити. Та упорност може да Вас стане живота. Уразумите се, угледајте се на мене. Ја сам потписао.

Професор Милош Бурић хладно је одмерио свог сабеседника и рекао:

— Господине, Ви сте потписали, у реду. Лако је Вама потписивати, Ви сте целог живота учили децу да свирају у дипле, а ја сам их учио моралу и друштвеној етици. Зато ја нећу и не могу да потпишем. Молим Вас да ме разумете.

Почетком септембра појавила се немачко-недићевска прокламација са потписима многих али без имена и презимена Исидоре Секулић, Иве Андрића, Милоша Бурића и многих других. Апел је претио, осуђивао и анатемисао народноослободилачки покрет као највећу опасност за Српство.

Но, ни та прокламација као ни многе друге није имала никаквог дејства на покрет и људе привржене слободи.

Тражили су и од патријарха српске православне цркве Гаврила Дожича да и он потпише апел. Тих дана, када су тражили да потпише апел, патријарх се налазио као заточеник у манастиру Раковици. Немци су му обећавали да ће га ослободити ако потпише.

На позив да потпише прокламацију патријарх је одговорио:

— Сужњи не потписују.

То је био довољан разлог да га као заточеника оставе две године у манастиру Раковици.

Кад се покрет развио и када су партизански одреди крстарећи по Србији долазили до периферије Београда, Немцима се учинило несигурно место у Раковици, па су патријарха преместили у манастир Војловицу код Панчева. Средином 1944. године када је и то место било угрожено они су га интернирали у Немачку, у концентрациони логор Дахау, где је остао све до краја рата и пропасти Немачке.

У то време добио сам задатак од Покрајинског комитета за Србију, да обиђем уживчки Окружни комитет Партије у вези са неким проблемима који су се тамо јавили.

Снабдевен легитимацијом чиновника министарства за исхрану отишао сам на железничку станицу. На станици су ми рекли да возови не раде и да већ недељу дана није дошао ниједан воз из Ужица. Шест дана узастопце долазио сам на станицу и добијао исти одговор.

Седмог дана стигао је коначно воз из Ужица. Значи, помислим, вечерас се може путовати. Тек што сам купио карту поглед ми је пао на перон којим је наилазио мој друг Моша Бошковић. Показао сам му се и дао знак да без задржавања изађе на улицу, што је он и учинио. Зашли смо у ону обично празну уличицу иза уредске зграде. Пришао сам Моши и зграбио га. Љубили смо се. Нисмо се видели од маја месеца. Моша је остао у Санцаку, а мене су позвали другови у Београд.

— Шта је? Зашто си дошао? Како си дошао?

— Дошао сам пешице из Радониће до близу Београда. У Угриновцима сам тек могао сести у вагон. Све су пруге потргане широм Србије, такорећи нема више возова. И оно мало што има, несигурно је. Људи избегавају да путују железницом, јер често лети у ваздух и ако нема крила...

— Зашто си дошао?

— Дошао сам за везу. Успут ми је причао шта је све чуо и видео идући пешке из Санцака до Београда:

— Србија је цела у ватри борбе.

У Санцаку је такође почела борба. Било је лепих акција. Народ је спреман да се бори. Један број људи прешао је и ступио у партизанске одреде у Србији. Обласни комитет за Санцак нема никакву везу. Зато смо се и договорили да ја дођем овамо како би се повезао са Централним комитетом.

Причао ми је даље да су на прве њихове акције усташе одговориле страшним репресалијама. Похапшена је маса људи, попаљена многа села. Под тим репресалијама велики број људи који је пошао у борбу и учествовао у акцијама вратио се кући. И други се враћају. Са Покрајинским комитетом за Црну Гору цело лето такорећи нема никакве везе.

— Обласни комитет за Санцак организовао је 22. јуна саветовање на коме су учествовали и неки другови из нашег среза. Саветовању је присуствовао и један члан Покрајинског комитета за Црну Гору.

— Цео дан се заседало и дискутовало. Анализирајући општу светску ситуацију, највише се дискутовало о могућности напада Немачке на Совјетски Савез. Оцена Обласног комитета била је да Хитлер неће смети да нападне СССР.

— Међутим, пред сам завршетак саветовања дошла је једна жена коју је послала наша организација из Пријепоља и јавила да су прошле ноћи Немци напали Совјетски Савез.

— Тада је одлучено да се приступи организацији оружаног устанка. Тако су почеле акције. Рекао сам ти како су се развијале и какво је стање сада. Нама је потребна хитна помоћ.

— Чини ми се да је најпотребније створити партијско руководство за то подручје, јер тога нема.

— Оно руководство што ми тамо називамо Обласни комитет није у ствари Обласни комитет. Покрајински комитет за Црну Гору једном одлуком прогласио је руководство бјелопољске организације за Обласни комитет КПЈ за

Санџак, али тај се Обласни комитет ван Бијелог Поља и уже околине не осећа.

— Осим оног саветовања друге активности са њихове стране код нас ми нисмо осетили.

— Ето, због чега сам дошао. Не знам да ли ћу се моћи овде повезати са руководством. То некако морам решити. Иначе, немам куда да се враћам. Тамо ме другови једва чекају.

Исте вечери позвао сам Мошу са другом Иваном Милутиновићем у „Перивој“.

Моша је реферисао. Иван се љутио. „Зашто није остварена чврста веза са Покрајинским комитетом за Црну Гору? Ни ми овде већ дуго времена немамо везу са Црном Гором.“

Најзад се Иван обратио мени: „Где сте се вас двојица нашли? Одакле се ви познајете?“ Када смо му објаснили да смо одрасли заједно и да смо из истог села, Иван рече: „Нисмо знали да си ти из Санџака. Ми баш ових дана тражимо некога кога бисмо послали тамо“.

— Сутра у 9 сати опет да се видимо овде, па да се ви припремите обојица да идете тамо. Тамо треба стварати покрет. То је подручје које може бити веома значајно за развитак борбе.

Сутрадан смо се опет састали. Друг Иван нам је давао детаљна упутства. Видели смо да доста добро познаје терен. Он је нарочито придавао велики значај нашем ставу према муслиманима. Говорио је о могућим тешкоћама уколико би се ми неправилно поставили.

— На подручјима где постоји та на-

ционална мешавина више су него повољни услови за развијање четничког и усташког покрета, зато морате бити веома обазриви и стварати политички врло широку платформу покрета.

Нагласио нам је да морамо схватити као посебно важну ствар, да стално држимо чврсту везу са Централним комитетом, да редовно шаљемо извештаје о развиту покрета и о акцијама, да пренесемо његову поруку Покрајинском комитету за Црну Гору и да им кажемо да Централни комитет тражи што хитније успостављање чврсте везе, да Покрајински комитет одмах пошаље детаљан извештај о стању и приликама у Црној Гори. Дао нам је 10 хиљада динара и рекао да одмах отпутујемо, колико још сутра, како бисмо што пре били тамо. На разанку је мени рекао: „Пазите“, чувајте људе, много смо кадрова изгубили у првим борбама, а без кадрова се не може организовати и успешно водити борба. Ми те шаљемо као делегата Врховног штаба. Задаци су замашни, одговорност велика. Ти ћеш једно време тамо живети илегално. Када буде довољно ојачао покрет, видећеш, престаће потреба за илегалством, али мораш схватити да ми тебе шаљемо да помогнеш организацију устанка, а не да погинеш. Зато мораш схватити да све задатке који ти се поставе мораш извршити и паметно радити. Не смеш погинути. Овлашћен сам да ти кажем, да ћете Партија мртвог искључити из свог чланства ако погинеш. А то је највећа казна за једног комунисту, ти то знаш“.

SOUVENIRS D'UN ETE PASSE A BELGRADE AU COURS DE LA GUERRE

V. LEKOVIC

Voja Leković qui par ordre du PCY resta à Belgrade après la capitulation de l'ancienne Yougoslavie comme membre du Comité de la ville, décrit dans son article des préparatifs de la lutte décisive.

L'on entraîna dans la lutte progressivement, avec une tactique déterminée. Déjà le 18 juin, dans la matinée, des militants attaquèrent et tuèrent à coups de couteau Juraj Kutnjak, officier allemand. Et le 7 juillet les premiers coups de feu furent tirés par des partisans à Bela Crkva. L'insurrection commençait.

En lisant les journaux et en écoutant la radio on avait alors l'impression que les troupes fascistes avançaient triomphalement. Il fallait s'opposer aux mensonges diffusés par les journaux «Novo Vreme» et «Obnova». Le comité du PC de la ville prit alors la décision de commencer à détruire la presse belgradoise. L'on brûlait partout des camions allemands tuait des agents et des officiers allemands et sabotait la production. Ces jours-là, des militants avaient coupé le câble téléphonique principal reliant Belgrade à l'intérieur du pays. Dans la rue Masarikova № 3 un garage plein de voitures de luxe fut incendié. L'on mit également feu au dépôt d'essence à Tašmajdan, près de l'église de Sveti Marko. Le 5 août une explosion de munitions effroyable ébranla toute la ville de Smederevo. L'on procédait partout à des sabotages. L'économie en fut souvent paralysée. A l'usine de Vlada Ilić des milliers de mètres d'étoffe tombèrent en loques sortant de l'apprêt. Le 8 août la caserne des troupes motorisées à la rue Zvečanska prit feu. Le même jour, l'école allemande d'Abschwitz Kommando prit feu, tandis que dans la rue Garašaninova l'atelier de construction de meubles «Globus» avec un très grand stock de marchandises fut entièrement incendié.

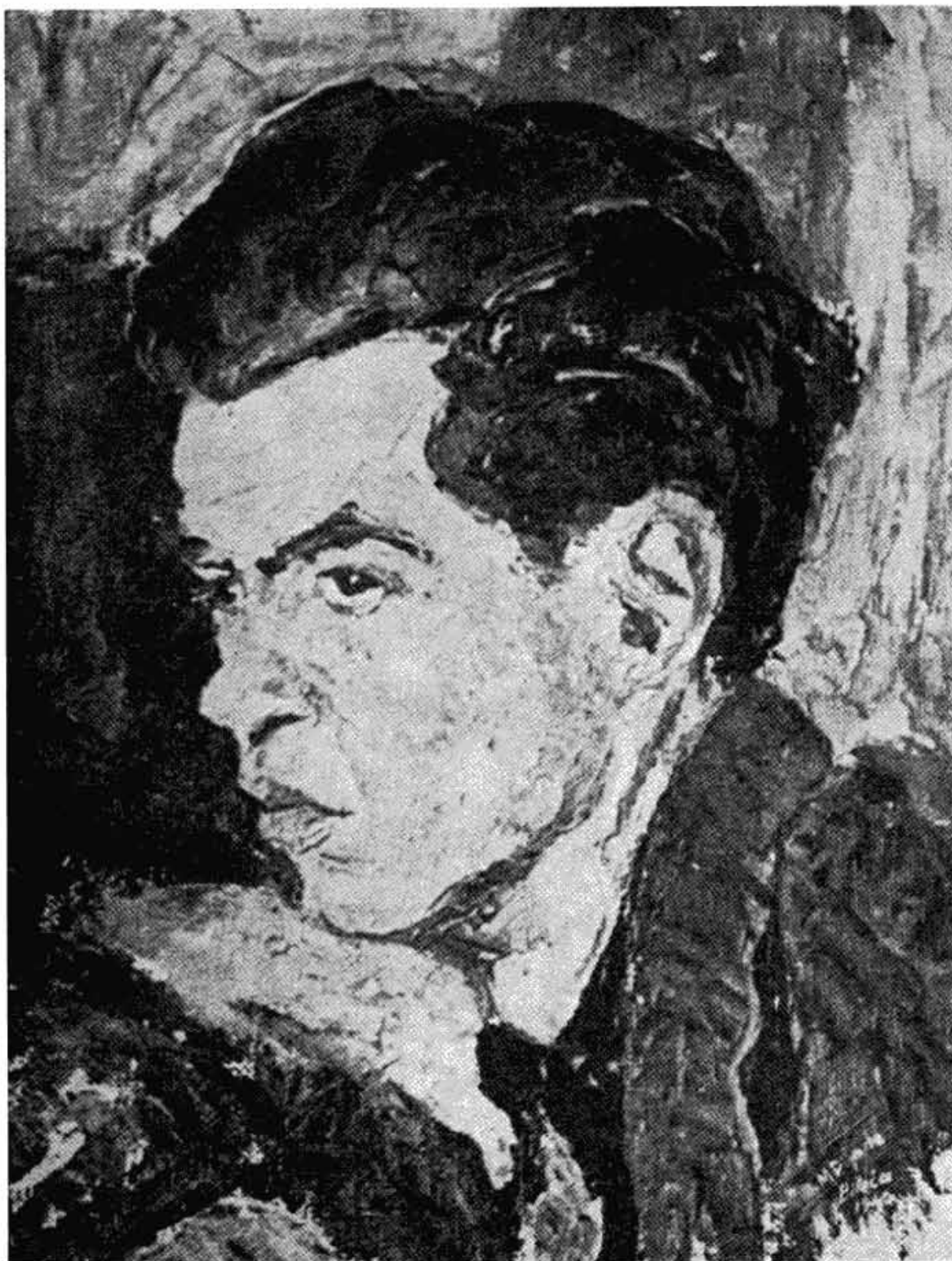
L'auteur décrit en détail comment les partisans avaient attaqué la petite ville de Krupanj et comment les partisans du détachement de Posavina avaient attaqué un bateau allemand qui naviguait sur la rivière

Save; puis la diversion de Radivoje Jovanović dit «Le Barbu» à la gare de Lajkovac, etc.

Des actions succédaient l'une à l'autre dans tout Belgrade. L'on tuait des officiers et des agents allemands, incendiait des camions et autres et écrivait des slogans sur les murs des maisons. Ces actions avaient une grande ampleur et des milliers de militants y participaient. De nombreuses petites actions des enfants, des élèves, qui suivaient l'exemple de leurs frères aînés, rendaient ridicules des Allemands et la police de Belgrade et leur créaient de grandes difficultés à chaque pas.

Le 5 juillet fut créé le camp de concentration à Banjica et Vujković, policier belgradois de mauvaise réputation, fut son premier directeur. L'auteur décrit ensuite l'arrestation d'Aleksandar Ranković et l'organisation de sa libération; puis l'instauration d'un blocus de différents quartiers de Belgrade, la pendaison des patriotes à des poteaux électriques de la place de Terazije etc. Sa description de la contre-offensive que l'ennemi entreprenait sur le plan de «la guerre psychologique» n'est pas moins intéressante. Des Allemands, Nedić et leur police étaient conscients que l'influence des communistes ne cessait de croître. Ils eurent l'idée de rassembler le plus grand nombre possible de signatures des personnalités les plus éminentes des milieux politiques, sociaux, publics, littéraires, scientifiques et de publier une proclamation dans laquelle toutes ces signatures seraient apposées. La proclamation parut au début du mois de septembre avec des signatures de nombreuses personnalités, mais celles d'Isidora Sekulić, d'Ivo Andrić, de Miloš Djurić, de Gavriilo Dožić et de beaucoup d'autres n'y figuraient pas.

En conclusion, l'auteur de cet article écrit que sur l'ordre du PCY il avait ensuite quitté Belgrade pour rejoindre le Monténégro.

Моша Пијаде: *Портрет Лоле Рибара*, уље, Билећа 1940.

Moša Pijade: *Portrait de Lola Ribar*, huile, Bileća 1940.